

Регламентация проведення експериментів над тваринами: міжнародні та національні правові стандарти

Наталія Хендель

Проаналізована еволюція громадського руху проти вівісекції та експериментів над тваринами та система національних нормативно-правових актів, регламентуючих проведення експериментів на тваринах. Досліджені міжнародно-правові стандарти проведення експериментів на тваринах в рамках Ради Європи. Розглянуто правове регулювання проведення експериментів на тваринах в Європейському Союзі.

The evolution of social movement against vivisection and experiments on animals, and the system of national legislation regulating experiments on animals is analyzed. International legal standards for animal experiments in the Council of Europe are researched. The legal regulation of animal experiments in the European Union is considered.

«В пам'ять про собаку, яка померла в лабораторії Лондонського медичного коледжу. Її піддавали вівісекції протягом двох місяців, передаючи від одного вівісектора до іншого, поки смерть не звільнила її. 232 собаки розділили її долю в 1902 році. Чоловіки і жінки Англії, скільки це триватиме?»
Меморіальна дошка бронзового пам'ятника собаці в Баттерсі, 1906 р.

Питання міжнародних та національних правових стандартів поводження з тваринами в процесі проведення експериментів поєднує в собі вплив двох тенденцій притаманних людству в епоху науково-технічного прогресу та глобалізації, а саме – гуманізації суспільних відносин та стимулювання розвитку нових технологій. Важливе значення має розвиток та пропаганда концепції прав людини, що в свою чергу впливає на правову свідомість, на гуманізацію та перфекціонізм права, у тому числі міжнародного, завдяки чому відбувається розширення сфери охоплення дії міжнародного права, також і на сферу захисту тварин від жорстокого поводження. Без сумніву, страждання тварин від жорстокого поводження спонукають до прийняття скоординованих дій у правовій площині, як на внутрішньодержавному рівні так і на міжнародному, що є відображенням людяності міжнародного співтовариства, стану духовності, домінування милосердя і гуманності.

Значної уваги потребує зізнання великого вченого-фізіолога, академіка АН СРСР, нобелівського лауреата І. П. Павлова: «Коли я беруся за дослідження, пов'язаного врешті з загибеллю тварини, я переживаю важке почуття жалю, що обриваю радісне життя, що являюсь катом живої істоти. Коли я ріжу, руйную живу тварину, я глушу в собі їдкий докір, що грубою, неосвіченою рукою ламаю невимовно художній механізм [1]. З цього приводу доречним є також твердження вченого А. Швейцера: «Ті, хто проводить операції на тваринах, хто досліджує на них ліки або прищеплює їм хвороби, щоб використовувати результати на благо людей, не повинні заспокоювати себе тією думкою, що вони приносять людям користь. Щоразу вони повинні думати про те, чи є в даному випадку необхідність приносити тварину в жертву людині, і повинні прагнути до того, щоб по можливості пом'якшити їй біль. ... Ніхто не має права закривати очі на їхні муки і робити вигляд, що нічо-

ХЕНДЕЛЬ Наталія Володимирівна,

асистент кафедри загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету».

го не бачив. Ніхто не має права знімати з себе відповідальність.» [2, С. 375]. Але, нажаль, не всі вчені, які проводять експерименти над тваринами мають настільки високі моральні якості. Саме тому в міжнародному, як і внутрішньодержавному праві були закріплені норми щодо проведення експериментів над тваринами.

Отже, проаналізуємо історію та тенденції створення міжнародних та національних стандартів поводження з тваринами в процесі проведення експериментів. Для реалізації поставленого завдання доцільно буде дослідити досвід Великобританії, яка стала першою в світі державою, де зародився рух із захисту тварин та були прийняті перші національні нормативно-правові акти зі зазначеної проблематики ще в XIX ст.

Так у 1822 р. преподобний Р. Мартін зумів провести через Палату громад Акт, що забороняв жорстоке поводження з тваринами. Вже в 1835 р. на зміну Акту Річарда Мартіна був прийнятий Акт проти жорстокого поводження з тваринами (Cruelty to Animal Act), що забороняв також півнячі і собачі бої. Згодом цей Акт також неодноразово вдосконалювався.

Далі протягом 40-60-х рр. XIX ст. кілька разів публічно прозвучала думка про те, що слід припинити практику болючої вівісекції¹ тварин у медичних лабораторіях, яка особливо активно здійснювалася у Франції. Проте аж до початку 1870-х років ця тема все ще залишалася периферійною у громадськості.

Велике значення на створення антивівісекторського руху мала публікація в 1871 р. книги Ч. Дарвіна «Походження людини», а також рік потому його дослідження «Вираження емоцій у людини і тварин», що спричинило у Великобританії виникнення дискусії про природні ієрархії і тісну спорідненість між людьми і тваринами. Для значної частини освіченого британського суспільства, яке швидко сприйняло ідеї еволюціонізму, ці книги стали приводом для того, щоб публічно заявити про свої симпатії до негативного ставлення щодо страждань «менших братів людини». Наступним чинником виділення антивівісекторського руху стало заснування Товариства по захисту тварин, що піддаються вівісекції (Society for the Protection of Animals Liable to Vivisection) в 1875 р. ірландською письменницею, громадсько-політичною постаттю Френсіс Пауер Кобб. Під впливом громадського руху Великобританії стимулювалися процеси створення аналогічних громадських об'єднань проти жорстокого поводження з тваринами в 1837 р. у Штутгарті, в 1839 р. у Нюрнберзі й Дрездені, в 1841 р. у Берліні, Гамбурзі, Франкфурті, в 1844 р. у Швейцарії, а в 1866 р. в Нью-Йорку – Американського товариства по запобіганню жорстокості по відношенню до тварин² (American Society for the Prevention of Cruelty to Animals) [3, Р. 195].

Як зазначають Дж. Саймонс та Дж. Меєр, саме противники лабораторних дослідів на тваринах констатували, що втрата чутливості до страждань тварин у людей відкидає самих людей на одну сходинку еволюції нижче, тоді як наявність цієї чутливості і співпереживання до страждань робить їх людьми в справжньому сенсі слова [4; 5, Р. 399–417]. Одним з головних завдань руху антивівісекторів став захист собак, які масово використовувалися як об'єкти наукових дослідів в лабораторіях.

Результатом активної громадської діяльності противників вівісекції Великобританії стало створення Королівської комісії з вівісекції (Royal Commission on Vivisection) у липні 1875 р., яка розробила спеціальні рекомендації для парламенту, який прийняв у серпні 1876 р. черговий законодавчий акт проти жорстокого поводження з тваринами. Акт 1876 р. містив положення щодо використання анестезії під час експериментів і вводив обов'язкове ліцензування для лабораторій, які здійснювали досліди на тваринах. Проте в Акті нічого не говорилося про необхідність зменшення страждання піддослідних тварин. Саме ця обставина викликала невдоволення з боку противників вівісекції. Акт 1876 р. поклав початок на законодавчому рівні регулювання поводження з тваринами в процесі проведення експериментів та став підґрунтям для подальшого розвитку національного законодавства й створення як національних, так і міжнародних стандартів із зазначеної проблематики.

Справедливо зазначає М. Боровик, що саме XIX століття ознаменувалося появою громадської стурбованості з приводу жорстокої практики вівісекції, а саме у Європі створювалися організації з захисту тварин, приймалися закони, що регулювали практики застосування тварин у науково-медичних експериментах, що свідчило про гуманізацію суспільства і законодавства [6]. Однак М. Боровик акцентує увагу, що таке втручання у внутрішнє життя медичної системи викликало негайну негативну реакцію з боку лікарів, насамперед фізіологів, хірургів і нейрохірургів, тобто тих, чия діяльність безпосередньо була пов'язана з вівісекцією, що у подальшому створило бар'єри у створенні правових стандартів щодо поводження з тваринами в процесі проведення експериментів [6].

¹ Вівісекція (від лат. *vivus* – живий і *sectio* – розсічення) – проведення хірургічних операцій над живими тваринами з метою дослідження функцій організму (або окремих органів), вивчення механізмів дії лікарських засобів, розробки методів хірургічного лікування або в освітніх цілях..

² Була підписана «Декларація з захисту прав тварин» і створено офіс, персонал якого зайнявся організацією допомоги пораненим тваринам у Нью-Йорку, а також товариство ініціювало розробку і прийняття перших американських нормативно-правових актів щодо захисту тварин.

Однак антивівісекторський рух, що поширювався у Великобританії і США, у континентальній Європі, а саме ні в Німеччині, ні в Франції, ні в інших державах на рубежі XIX-XX ст. не активізувався з соціальним протестом проти жорстокого поводження з тваринами в медичних лабораторіях [7, С. 235].

В історичному ракурсі антивівісекторський рух 1870-1910-х рр. став наочним вираженням конфлікту між двома типами цінностей – цінностями наукового матеріалізму і традиційними цінностями гуманності, милосердя, сердечності, що не втрачає своєї актуальності й на сучасному етапі розвитку людства у технологічному XXI столітті.

Ще до Першої світової війни дана проблематика була актуалізована, так в 1919 році був внесений до парламенту Великобританії спеціальний Біль по захисту собак (Dogs 'Protection Bill), який не отримав підтримки [8]. Однак, наступні події змінили природу громадської уваги до даної проблеми, як зазначає Р. Райдер, світова війна різко змінила не тільки громадську чутливість, але і розміщення сил в британському суспільстві, саме із зростанням радикалізму консервативна ідеологія захисту тварин відійшла на другий план, саме новий масовий досвід людських страждань послабив прагнення піклуватися про захист тварин [3, Р. 121-146].

Зрушення в цій сфері відбулися після Другої світової війни. Так у США після закінчення Другої світової війни були відзначені випадки щодо зміни ситуації у сфері захисту тварин у лабораторіях. Важливий крок у цьому напрямку був зроблений в 1952 р. фізіологом з університету Мічигану Р. Гезелом, коли він публічно виступив проти діяльності Національного товариства медичних досліджень (National Society of Medical Research). Вчений порівнював жорстокі досліди на тваринах зі звірствами нацистських медиків у концтаборах і вказував на те, що прогрес людяності залежить не стільки від числа вбитих лабораторних тварин, скільки від зменшення кількості страждань. Саме завдяки постійній публічній дискусії та боротьбі, яка тривала чотирнадцять років в 1966 р. в США був прийнятий Закон про благополуччя лабораторних тварин (Laboratory Animal Welfare Act).

Слід зазначити, що впродовж усієї радянської історії, долі лабораторних тварин в СРСР не регламентувалися ніяким спеціальним законодавством. Однак існувало Всеросійське товариство охорони природи, в рамках його Московського відділення вперше з'явилася спеціальна секція з охорони тварин, головним завданням якої було поліпшення умов утримання піддослідних тварин при науково-дослідних інститутах [7, С. 244]. Зауважимо, враховуючи історичне минуле України у складі СРСР, що до початку 1990-х років у СРСР не було не тільки офіційно сформульованих кодексів етичного ставлення до тварин, а й етичних кодексів, що визначали б проведення медичних досліджень за участю людини³.

В сучасних реаліях положення щодо кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами в процесі проведення експериментів включені до кримінальних кодексів багатьох держав. Так в ст. 521-1 КК Франції передбачається кримінальна відповідальність щодо проведення дослідів або повсякденно-наукових експериментальних досліджень без дотримання приписів, встановлених Державною Радою [9]. Також положення щодо правової регламентації проведення експериментів на тваринах містяться в КК Республіки Сан-Марино у главі III «Злочини проти громадської моральності» у ст. 282 КК визначив відповідальність за погане поводження з тваринами, яке передбачає покарання у вигляді арешту першого ступеня або у вигляді поденного штрафу другого ступеня відносно осіб, які вчинюють дії, відносно суспільної моралі в громадському місці або у відкритому для публіки місці погано поводитися з тваринами, піддає їх експериментам способом, що викликає відразу, або без необхідності знищує їх [10].

Дана проблематика є також актуальною для України у світлі процесів європейської інтеграції, що в свою чергу вимагає гармонізації законодавства з прийнятими ЄС документами в галузі біоетики⁴. Так у прийнятому Законі України № 3447-IV «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р. в ст. 26 зазначається, що правила поводження з тваринами, що використовуються в наукових експериментах, тестуванні, навчальному процесі, виробництві біологічних препаратів, всі експерименти з використанням тварин повинні проходити попередню етичну експертизу. Вітчизняний вчений В. Є. Боґреїґко зазначає, що експерименти над тваринами, які викликають страждання, що проводяться без знеболюючих речовин, які здійснюються з порушенням положень Закону кваліфікуються як жорстоке поводження з тваринами [11, С. 2].

³ Тільки в 1993 р. був створений Національний комітет з біоетики РАН РФ, одним із завдань якого стала пропаганда етичних норм у сфері біомедицини та гуманного ставлення до тваринного світу та були поставлені питання про допустимість і виправданості використання тварин в експериментах. Результатом роботи якого стало у 1999 р. затвердження «Правил проведення якісних клінічних досліджень в РФ» Міністерством охорони здоров'я РФ, які визначають порядок використання піддослідних тварин.

⁴ ЄС підписав та ратифікував Європейську конвенцію щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей № 123 1986 р.

Також важливим кроком у дотриманні етичних норм щодо експериментальних тварин стало прийняття Вищою атестаційною комісією України положення про обов'язкову біоетичну експертизу дисертаційних робіт, які виконуються в галузях медицини, біології та ветеринарної медицини [12, С. 5-6]. Для реалізації цих положень повинні створюватися комітети (або комісії) з питань біоетики на національному, відомчому та локальному рівні, які є незалежними, компетентними, різноплановими за складом для контролю та аналізу роботи з лабораторними тваринами щодо гуманного поводження з ними та їх раціонального використання в експериментах, метою яких є проведення експертизи запланованих доклінічних або інших наукових досліджень. Діяльність яких повинна гарантувати, що кількість тварин, які використовуються з експериментальною або іншою науковою метою зменшена до мінімуму, мінімізоване завдання тваринам болю, стресу, страждань, удосконалені технології проведення експерименту, вживання знеболюючих засобів при проведенні хірургічних процедур, прийнято науково обґрунтовані норми харчування та умови утримання, точно оцінюється фізіологічний стан тварин під час експерименту, евтаназія відбувається до моменту розвитку больового синдрому. Також, органи біоетичної експертизи мають на меті гарантувати безпечність наукових досліджень з використанням тварин для персоналу, що має їх проводити, а також для інших людей, тварин і довкілля [12, С. 7].

Саме філософське, соціальне, юридичне осмислення проблематики жорстокого поводження з тваринами призвело спочатку до прийняття внутрішньодержавних правових актів та спонукало до обговорення та прийняття заходів щодо вирішення проблеми захисту тварин від жорстокого поводження, в тому числі й під час проведення експериментів, на міжнародному рівні. Найбільш вдалі спроби співробітництва держав в даному напрямі були реалізовані в рамках міжнародної регіональної урядової організації, а саме Ради Європи (РЄ).

РЄ стала першою міжнародною регіональною організацією, метою якої була гармонізація та розбудова європейського правового простору після Другої світової війни. Саме з моменту створення РЄ 1949 р. її називають платформою для загальноєвропейського співробітництва. РЄ, як організація з міжурядовою формою співробітництва, відіграє важливу роль у гармонізації національного права європейських держав, оскільки переважна більшість її пропозицій та рекомендацій знаходить своє правове відображення в національному законодавстві держав-членів.

Як зазначають Ф. Бенуа-Ромер та Г. Клебес, метою РЄ є тісніше поєднання її членів задля захисту демократичних ідеалів та принципів і розвитку їхнього соціального та економічного добробуту [13, С. 16]. Також мета РЄ полягає в досягненні більшої єдності між її членами, що відображається, в тому числі й в прагненні до співробітництва з іншими державами у справі захисту тварин, які використовуються для експериментів або в інших наукових цілях⁵. В структурі РЄ функціонує спеціалізований комітет – Комітет експертів із захисту тварин (Committee of experts for the protection of animals (САНРА), далі – САНРА), який був створений у січні 1977 р. та складається зі старших державних службовців і дослідників, які в основному кваліфіковані в галузі ветеринарної медицини і суміжних галузей. Повноваження їм делеговані переважно міністерствами сільсько-господарства, охорони здоров'я, навколишнього середовища та внутрішніх справ.

Консультативна асамблея РЄ 20 січня 1971 р. прийняла Рекомендацію 621 (1971) з проблем, що виникають у зв'язку з використанням живих тварин для експериментальних або промислових цілях, в якій Асамблея, зокрема, рекомендує Комітету Міністрів надати комісії повноваження щодо «розроблення міжнародного договору, який буде містити перелік умов та наукових підстав, за якими експерименти на живих тваринах можуть бути дозволені» [14]. Саме Рекомендацію 621 (1971) поклала початок формуванню міжнародних стандартів поводження з тваринами в процесі проведення експериментів. Робота над проектом конвенції про використання живих тварин в експериментальних цілях була розпочата в січні 1978 р. САНРА присвятив десять пленарних засідань для роботи над складанням проекту конвенції, а також ряд зустрічей малих робочих груп, на яких проводився компаративний аналіз законодавства європейських держав з даного питання та обговорення стану еволюції, тенденцій наукових досліджень, що мають відношення до експериментів над тваринами. При розробці проекту конвенції САНРА співпрацював зі спостерігачами зі США та Комісією Європейських співтовариств, а також з рядом неурядових організацій (Всесвітнім товариством захисту тварин, Європейською федерацією асоціацій фармацевтичної промисловості, Міжнародною радою з науки лабораторних тварин).

29 квітня 1983 р. проект конвенції був схвалений САНРА і був переданий до Комітету Міністрів. Відповідно до рішення Комітету Міністрів, 7 березня 1985 р. пройшла нарада технічних експертів під головуванням вченого С. Еріксена (Норвегія) по підготовці остаточного розгляду Комітетом Міністрів проекту Конвенції. 31 травня 1985 р. Комітет Міністрів прийняв текст Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей № 123 (European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes), яка 18 березня 1986 р. була відкрита для підписання.

⁵ Преамбула Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1989 р.

Таким чином, результатом діяльності САНРА стало прийняття у 1986 р. Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей № 123, яка вступила в силу 1.1.1991 р. Станом на 31 липня 2013 р. Конвенцію 1986 р. підписали 28 держав-членів Ради Європи, ратифікували – 22, однак Україна не є учасницею цієї Конвенції [15]. Зазначимо, що для набрання сили Конвенції 1986 р. необхідно було чотири ратифікації. В. Є. Бо-рей-ко акцентує увагу на необхідності підписання та ратифікації Конвенції 1986 р. Україною [11, С. 4]. Як зауважує І. І. Коробко, що прийняття Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей стало наслідком все більш прогресуючого зоозахисного руху у світі [16, С. 73].

У своїй основі Конвенція 1986 р., перш за все, спрямована на зменшення як кількості експериментів, так і кількості тварин, що використовуються для них. В положеннях Конвенції 1986 р. міститься заклик до Договірних Сторін робити експерименти над тваринами тільки тоді, коли немає іншої альтернативи. Також всі наукові дослідження, що ставлять своїм завданням пошук альтернативних методів експерименту, повинні заохочуватися.

Конвенція 1986 р. передбачає наступні принципи захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей:

- тварини для експериментів повинні відбиратися на основі чітко встановлених критеріїв;
- тварини підлягають догляду, і їх страждань, наскільки це можливо, слід уникати;
- методи загальної або місцевої анестезії або методи анальгії чи інші методи, призначені для максимального усунення довготривалих пошкоджень, болю, страждань або тривоги застосовуються в кожній процедурі і на протязі всього часу експерименту;
- по завершенні будь-якої процедури приймається рішення про збереження тварини в живих або її умертвіння гуманним методом;
- установи-користувачі повинні мати у своєму розпорядженні приміщення та обладнання, яке відповідає видам тварин і використовуваним процедурам, щоб їх проектна розробка, будівництво та організація діяльності дозволяли найбільш ефективно проводити процедури з тим, щоб отримувати відповідні результати при найменшій кількості використаних тварин і з заподіянням їм найменших довготривалих пошкоджень, болю, страждань або тривоги;
- особи, які здійснюють процедури або беруть у них участь, а також особи, які здійснюють догляд за тваринами, які використовуються в процедурах, включаючи контроль, повинні мати відповідну освітню та професійну підготовку.

Має значення зобов'язання, що походить зі ст. 5 Конвенції 1986 р. щодо прийняття Договірними Сторонами, як тільки буде можливо і в будь-якому випадку, протягом п'яти років з дня набуття для неї чинності Конвенції 1986 р. всі необхідні заходи для здійснення її положень і для забезпечення ефективної системи контролю і спостереження. Проте, положення Конвенції 1986 р. не обмежують держав-учасниць щодо прийняття більш суворих правил з метою забезпечення захисту тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей.

В результаті прийняття в 1986 році Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей була розроблена «3R-концепція»⁶, згідно з якою необхідно прийняти всі заходи щодо скорочення і заміни тварин при проведенні будь-якого виду експериментів [17]. В даний час «3R-концепція» застосовується для оцінки допустимі експериментів в науці та промисловості на всій території Європейського Союзу.

Для більш ефективної реалізації Конвенції 1986 р. держави-учасниці кожні п'ять років або частіше, якщо цього вимагатиме більшість Сторін, проводять в рамках РЄ багатосторонні консультації, в форматі зустрічей, що скликаються Генеральним секретарем РЄ, з метою розгляду застосування Конвенції, а також доцільності її перегляду або розширення її окремих положень. На одній із таких зустрічей у 1998 р. було прийнято рішення про розробку та прийняття Протоколу про поправку до Конвенції 1986 р. Так як принципи Конвенції 1986 р. вважаються тільки відправною точкою для розширення та зміцнення її положень [18]. У ході своєї роботи з урахуванням нових наукових даних і практичного досвіду, накопиченого з моменту набуття чинності Конвенцією, Сторони домовилися про необхідність оновлення суто технічних положень, викладених у Додатках до Конвенції. З цієї причини 12 лютого 1998 р. Комітет Міністрів затвердив Протокол про поправку до Європейської конвенції щодо захисту хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших

⁶ 3R-концепція Рассела і Барча включає в себе три базових принципи організації досліджень на тваринах: reduction - максимально можливе зменшення кількості тварин, використовуваних для здійснення необхідних навчальних або наукових цілей; refinement - поліпшення, вдосконалення експериментальних методик для зниження (виключення) негативних (больових, стресових та інших) впливів на тварину; replacement - усунення тварин з експериментальної або навчальної роботи, якщо є можливість отримати аналогічні результати альтернативними методами.

наукових цілей № 170 і 22 червня 1998 р. був відкритий для підписання, який вступив в силу 2.12.2005 р. Станом на 31 липня 2013 р. Протокол про поправку до Конвенцію 1986 р. підписали 23 держав-членів Ради Європи, ратифікували – 20 [19].

Протокол вносить зміни до Конвенції 1986, ставлячи завдання забезпечити відповідність додатків до неї з результатами досліджень над тваринами, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях. Він удосконалює передбачену Конвенцією систему багатосторонніх консультацій і вводить нові положення про порядок зміни додатків до неї.

Велику увагу питанням правового регулювання поводження з тваринами під час експериментів приділяє Європейський Союз. Так, в ЄС 22 вересня 2010 р. була прийнята Директива «Про захист тварин, що використовуються для наукових цілей», в якій зазначається досягнення результатів щодо виконання попередньої Директиви 86/609/ЕЕС від 24 листопада 1986 р. про усунення відмінностей між законами, правилами та адміністративними положеннями держав-членів щодо захисту тварин, що використовуються для експериментальних та інших наукових цілей [20]. В Директиві 2010/63/EU зазначаються, що деякі держави-члени прийняли національні заходи, що забезпечують високий рівень захисту тварин, які використовуються для наукових цілей, а інші застосовують тільки мінімальні вимоги, викладені у Директиві 86/609/ЕЕС. Ці відмінності складають бар'єри в торгівлі продуктами і «речовинами розвитку», отриманими завдяки експериментам на тваринах. Саме ця обставина стала причиною прийняття Директиви 2010/63/EU, яка передбачає більш докладні правила для того, щоб зменшити відмінності шляхом апроксимації правил, застосованих в цій області і для забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку. Також в Директиві 2010/63/EU відображена мета ст. 13 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU) щодо поліпшення умов життя тварин, що в свою чергу має вагомe значення для ЄС.

Отже саме факт прийняття першого міжнародного договору регламентуючого захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей, свідчить про небайдужість світової спільноти щодо захисту тварин від жорстокого поводження та новий етап гуманізації міжнародного співтовариства. Однак, це лише один з кроків до універсалізації захисту хребетних тварин, в тому числі під час проведення досліджень.

1. И. П. Павлов, 1849 – 1936, (К 100-летию присуждения Нобелевской премии). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infran.ru/Samoilov-article.htm>
2. Носик Б. М. Альберт Швейцер. – М.: «Молодая гвардия», 1971.
3. Ryder R. D. *Animal Revolution: Changing Attitudes Toward Speciesism*. L.: Berg Publishers, 2000.
4. Symons J. *Animal Rights and the Politics of Literary Representations*. N. Y.: Palgrave, 2002.
5. Mayer J. *The Expression of the Emotions in Man and Laboratory Animals* // *Victorian Studies*, 2008. – Vol. 50. – № 3.
6. Боровик М. Медицинские опыты над животными и их общественное восприятие в контексте социальной истории. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pandia.ru/text/78/006/71052.php>
7. Боровик М. А., Михель Д. В. Движения по защите животных: история, политика, практика / М. А. Боровик, Д. В. Михель / Журнал исследований социальной политики, 2011. – № 8 (2).
8. Bernard Shaw G. *Dogs' Protection Bill*. L.: National Publishing Company Limited, 1919.
9. Уголовный кодекс Франции : Принят в 1992 году ; Вступил в силу с 1 марта 1994 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265,100104266,100104299,100105280,100105339,100105390,100105401>
10. Уголовный Кодекс Республики Сан-Марино : Принят Высшим Генеральным Советом 25 февраля 1974 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084&subID=100116531,100116533,100117068,100117177,100117364#text>
11. Ботрейко В. Е. Правовые и моральные вопросы защиты животных и растений от жестокого обращения.
12. Біоетична експертиза доклінічних та інших наукових досліджень, що виконуються на тваринах: методичні реко-

- мендації / Національний Комітет з питань біоетики при Президії НАН України, Комітет з біоетики при Президії АМН України, Інститут фармакології і токсикології АМН України, Державний фармакологічний центр МОЗ України К., 2006.
13. Флоренц Бенуа-Ромер, Гайнріх Клебес *Право Ради Європи*. Прямує до загальноєвропейського простору / Пер. з англійської. – К.: К.І.С., 2007.
14. *European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes: Explanatory Report* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/HTML/123.htm>
15. Статус на 31/7/2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=123&CM=&DF=&CL=RUS>
16. Коробко І. І. Міжнародно-правові стандарти захисту домашніх тварин від жорстокого поводження / І. І. Коробко / Український часопис міжнародного права. – №1. – 2013.
17. Russel W. M. S., Burch R. L. *The Principles of Humane Experimental Technique*. Special Ed. Potters Bar: Universities Federation for Animal Welfare, 1992.
18. *Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов или в иных научных целях*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/treaty/rus/Summaries/Html/123.htm>
19. Статус на 31/7/2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=170&CM=0&DF=&CL=RUS>
20. *On the protection of animals used for scientific purposes: Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:276:0033:0079:en:PDF>